

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

De UTRECHTS NOORD-HOLLANDSE VECHTSTREEK

Het is een zone die haar bekendheid dankt aan de buitens die er op de oeverwallen van de Vecht werden gesticht. Als gevolg hiervan wordt de Vecht van Utrecht tot voorbij Loenen op veel plaatsen nog geflankeerd door een lommerrijke ambiance. Deze brochure laat U daar nader kennis mee maken. Monumentale bebouwing en andere bezienswaardigheden krijgen daarbij ook de nodige aandacht.

aflevering R1
van de serie Telluris

Inhoud

Een korte karakteristiek van de streek.....	3
De geostructuur van de Vechtstreek.....	3
De kastelen en buitens van de Vechtstreek	5
De Vestingwerken.....	17
De Windmolens.....	19
De steden, dorpen en buurtschappen.....	20
De levende natuur.....	25
Samenvatting.....	26
Enige literatuur	27

Een korte karakteristiek van de streek

De Utrechts-Noord Hollandse Vecht is een rivierarm, die vanuit de delta van ons rivierengebied via uitgestrekte moerassen vrij veel zand of fijner bodemmateriaal in de richting van de Zuiderzee transporteerde en zowel in als bij haar bedding afzette. Waar aldus een vrij stevige ondergrond ontstond werden in de Middeleeuwen verscheidene kastelen gebouwd en later plaatselijk vrij veel buitens gesticht.

Van de nog bestaande kastelen hebben sommige de afgelopen eeuwen veel van hun vroegere kenmerken verloren.

Bij de Vecht liggen een aantal forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op de oeverwallen van de Vecht ontstond een aantal nederzettingen, waarvan het bij Utrecht gelegen Maarssen in het recente verleden sterk zou gaan groeien.

De geostructuur van de Vechtstreek

IJstijdrelicten

Geologisch gezien is de Utrechts-Noord Hollandse Vechtstreek een zeer jong gebied. Hier en daar komen echter ook nog oudere landschapselementen voor, waarvan enkele mogelijk zelfs al bijna 150.000 jaar geleden bestonden. Het zijn een aantal kleine terreinverheffingen tussen Weesp en het Naardermeer, in het oosten van de Polder Baambrugge en te Nederhorst Den Berg, waar er een kleine kerk op staat.

De genoemde kleine heuvels zijn de hoogste delen van overigens vooral door veen en rivierafzettingen bedekt geraakte ruggen, die hun ontstaan destijds dankten aan opstuwing van de ondergrond door expanderend Scandinavisch landijs. Die opstuwing vond plaats gedurende de nu ongeveer honderdduizend jaar achter ons liggende, als Saalien of Rissglaciaal bekende, voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden.

Bij de Vecht vinden wij ook nog enkele landschapselementen die herinneren aan de zeventig- tot tienduizend jaar terug heersende koude omstandigheden, toen het Scandinavisch landijs ons waarschijnlijk juist niet meer bereikte. In deze Weichselien of Würmglaciaal genoemde laatste koude tijd vormden (smelt)water en de wind zandige afzettingen, waarvan het oppervlak ruggen kan vertonen. Een dergelijke rug ligt noordelijk van Den Horn nog aan of dicht onder de oppervlakte.

Rivier- en kreekafzettingen

Behalve ter plaatse van de genoemde kleine en over het algemeen lage terreinverheffingen kreeg de ondiepe ondergrond van de Vechtstreek pas de laatste duizenden jaren haar huidige kenmerken. Zoals de naam van het gebied reeds zal doen vermoeden, speelde de Vecht daarbij een belangrijke rol.

De Vecht was oorspronkelijk een veenstroom, die ook kwelwater uit de Utrechtse Heuvelrug en overstromingswater van de Kromme Rijn afvoerde. Later ging zij echter permanent als zijtak van de Rijn fungeren. Er werd nu klei en zand aangevoerd en voor het overgrote deel bij overstromingen afgezet.

De door de Vecht meegebrachte zand- en kleideeltjes bezonken vaak al bij haar bedding. Wanneer de rivier buiten haar oevers trad ondervond ze spoedig namelijk zoveel wrijving dat haar transporterend vermogen sterk verminderde en de in het water aanwezige gronddeeltjes gingen bezinken. Uiteraard gold dit met name voor het zandige zwaardere materiaal.

Door de sterke sedimentatie van relatief grove deeltjes langs de rivierbeddingen ontstonden verder naar het zuiden zelfs oeverwallen. Het systeem van de beide langs een rivier gevormde oeverwallen wordt door geomorfologen stroomrug genoemd. Een dergelijke rug bevindt zich behalve ter weerszijden van de Vecht hier en daar ook westelijk daarvan. Zo loopt er een van Breukelen met een wijde boog via Nieuwer ter Aa naar Nieuwersluis. De Vecht beschreef hier een tijdlang namelijk een grote bocht.

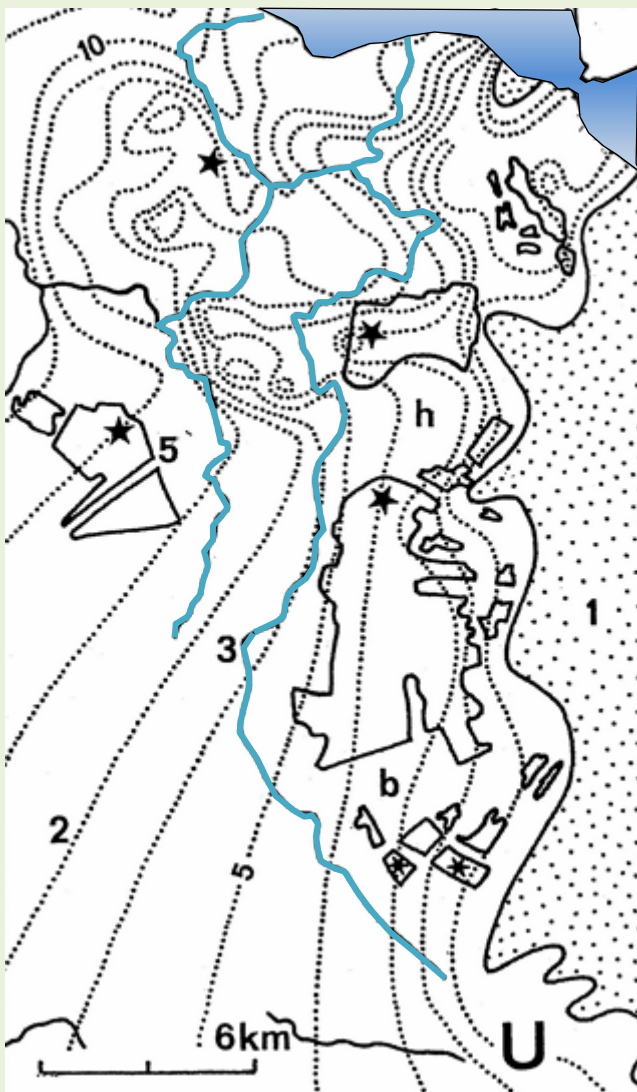
Ook tussen Loenen en Loenersloot ligt een tweede stroomrug. Het houdt daar verband met

de omstandigheid, dat het Vechtwater vroeger voor een belangrijk deel via een andere bedding naar de Kromme Angstel en het Gein stroomde.

Vooraf in de omgeving van Maarssen zijn een aantal percelen van de stroomruggen afgegraven om de grond ervan te kunnen gebruiken voor het bakken van stenen en dakpannen.

Ten noorden van Vreeland werd langs de Vecht een kalkhoudende grond afgezet. Qua samenstelling vertoont die enigermate de kenmerken van in getijdenmilieus bezonken sedimenten. Vorming van een dergelijke grondsoort was langs de laaglandstromen van het Utrechts-Hollandse veengebied slechts hier en daar mogelijk. Aan de vroegere invloed van getijden herinneren ook restanten van kreekjes in onder andere de polder Dorssewaard.

De oude ondergrond van de Vechtstreek en omgeving

1. Gebied waar het oppervlak van de pleistocene afzettingen boven NAP is gelegen
2. Dieptelijn (Bij het cijfer die van zeven meter beneden NAP)
3. Rivier (bij het cijfer de Vecht),
4. De IJsselmeerkust
5. Begrenzing van de voornaamste plas- en moerasgebieden
- b. Droogmakerij de Bèthunepolder (1863),
- h. Droogmakerij de Horstermeer (1882),
- U De oude stad Utrecht

Het overzichtskaartje toont met name de diepteligging in meters boven NAP van het oppervlak van de pleistocene stuwwallen en smeltwater- of windafzettingen. De door Scandinavisch landijs gevormde stuwwallen en het overgrote deel van de smeltwaterafzettingen dateren van de tegenwoordig als Saalien bekende voorlaatste koude tijd van het geologisch verleden, terwijl de windafzettingen vrijwel geheel in de Weichselien gedoopte laatste koude tijd werden gevormd.

Duidelijk is te zien dat de stuwwallen van het Gooi zich ondergronds in westelijke tot noordwestelijke richting voortzetten. Hun aanwezigheid lijkt daarbij de loop van de rivieren tot op de huidige dag enigermate te hebben beïnvloed. Verder valt op dat het

Naarder- en Horstermeer ontstonden in een gebied dat aan het einde van de laatste ijstijd relatief laag was gelegen.

Veen

De Vecht loopt door een gebied waar onze grote rivieren zich op hun weg naar zee over een aanzienlijke oppervlakte uitspreidden en het meeste van het materiaal dat ze transporteerden reeds hadden afgezet. Het gevolg was dat tussen de rivierarmen uitgestrekte moerassen voorkwamen, deze slechts zeer gedeeltelijk werden overslibd en dit dan nog in geringe mate gebeurde. Plantenresten konden er zich dan ook ophopen tot veen. Bovendien bleef hiervan

veel bewaard. Waar het veen overstroomd raakte werd het namelijk slechts zeer plaatselijk weggeslagen en veelal alleen door wat fijn materiaal overdekt.

De rivieren bewerkstelligden wel dat min of meer voedselrijk water een eind de veengebieden binnendrong. Onder invloed van dit infiltrerende water kon op een deel van de venen bos groeien. Het is dus voornamelijk bosveen dat onder en bij de rivierafzettingen van de Vecht wordt gevonden.

Verder oostwaarts werd het veen echter opgebouwd uit resten van een armelijker zegge-, bladmos- of veenmosvegetatie. Dit veen bleek tot turf gedroogd een zeer geschikte brandstof. Na een verkaveling van het land tot lange smalle percelen is het dan ook grotendeels weggegraven. Daarbij werd het veen op in de lengterichting van de percelen uitgespaarde stroken land te drogen gelegd.

Door de uitvening van de langgerekte kavels van het cultuurland ontstonden strookvormige plassen, die trek- of petgaten worden genoemd. Waar de ertussen uitgespaarde ribben later door golfslag verdwenen, groeiden de petgaten aaneen tot grotere plassen, terwijl ze overigens gingen verlanden. De Vechtstreek wordt aan haar oostzijde dus begrensd door een gebied met plassen en moerassen.

Bij de grens met de provincie Utrecht liet de Graaf van Holland in 1236 de zogenaamde Hinderdam in de Vecht bouwen. Ter beveiliging van het erboven gelegen land werden de Vechtstuizen in 1437 van Breukelen naar de barrière verplaatst en de dam ook met dijken met Muiden en het Naardermeer verbonden.

Twee eeuwen later zouden de stuizen echter naar Muiden worden verplaatst. De Hinderdam is daarna verwijderd. Aan de vroegere aanwezigheid ervan herinneren nu alleen nog de naam van een in deze omgeving gelegen gehucht en schans.

Terwijl het veen oxideerde en inklonk, werd het peil van de Vecht op ongeveer hetzelfde niveau gehandhaafd. De Vecht kwam gaandeweg dan ook boven de grondwaterspiegel van het aangrenzende cultuurland te liggen. De ontwatering van het cultuurland leidde tot een sterke oxidatie en dus lager dan vroeger.

Ter voorkoming van de wateroverlast die daarvan het gevolg zou zijn is de Vecht toen over grote lengte bekaad.

Door de aanhoudende oxidatie en inklinking van het veen ligt de oppervlakte van het cultuurland in het noordelijk deel van de streek tegenwoordig lokaal al ruim anderhalve meter beneden het wateroppervlak van de Vecht.

De kastelen en buitens van de Vechtstreek

De karakteristieken van de natuurlijke landgoederen

De best behouden gebleven kastelen zijn ongetwijfeld het bekende [Muiderslot](#) bij de Vechtmonding en het Slot Zuylen.

Na de Tachtigjarige Oorlog wordt grondbezit op het platteland een aantrekkelijke kapitaalbelegging voor welgestelden. Deze gingen er dan ook meer en meer toe over agrarische bedrijven op te kopen en te verpachten. Voor de nieuwe eigenaar werd dan een zogenaamde heerschapskamer gereserveerd of bijgebouwd. Gaandeweg kreeg het agrarisch grondbezit voor de welgestelden een zeer recreatieve functie en ontstond een

buitenplaats met landhuis en tuin.

De oudste als zodanig gestichte buitenplaats, die ook thans nog bestaat, is [Huis ten Bosch](#) bij Maarssen. Ze dateert van 1629. Het merendeel van de langs de Vecht gelegen buitenplaatsen stamt uit de 18e eeuw, toen aan de achterzijde van de landhuizen vaak grote erkers werden gebouwd. Opmerkelijk is dat veel landhuizen op een betrekkelijk klein perceel kwamen te staan en de tuin dan voornamelijk aan de andere zijde van de weg werd aangelegd.

In dat geval spreekt men van landhuizen met een overtuin. In de tuin verrees vaak een koepel, terwijl de toegang naar het huis werd afgesloten door een fraai gesmeed hek. Een vroeger in de Vechtstreek algemeen type tuinkoepel vinden we nog op het noordelijk van Loenen gelegen buiten [Vegtlust](#).

Van de hekken is het grote aan de ingang van [Vreedenhoff](#) wel het bekendst. De buitenplaats met dit imposante hek ligt ten zuiden van Loenen.

Bij de meeste buitenplaatsen behoort een bos, dat echter over het algemeen maar klein is. Door hun grote aantal en de vaak aanzienlijke hoogte van de er voorkomende oude loofbomen beïnvloeden de buitenplaatsbossen het landschapsbeeld niettemin sterk. De grootste oppervlakten bos vinden wij bij Breukelen. Langs de weg naar Nieuwersluis vormen de

bossen van de dichtbij elkaar gelegen buitenplaatsen Rupelmonde, Sterreschans en Over Holland er een vrijwel aaneengesloten oppervlakte van tientallen hectaren. Eveneens een flinke omvang hebben de bossen aan de oost- en zuidzijde van Breukelen. De bospercelen liggen hier echter wat meer verspreid. Speciale vermelding waard is er het bospark van Guntherstein. Een complex bossen dat onze aandacht verdient vinden wij ook bij de kern van Maarssen, waar het opgaande hout van de buitens Goudestein en Doornburgh één geheel vormt. In de Vechtstreek zijn de bosparken van Over Holland, Guntherstein, Goudestein en Slot Zuylen vrij toegankelijk.

De kastelen en buitens in en bij Utrecht en Maarssen

Na deze algemene beschouwing over de kastelen en buitens langs de Utrechts-Noord Hollandse Vecht zullen wij het voorkomen ervan nu eens systematisch nagaan. We beginnen dan in Utrecht, waar het Julianapark van de wijk Zuilen ontstond uit een buiten, dat destijds naar de vroegere eigenaar Tuin van Kol werd genoemd.

Even buiten de stad Utrecht ligt bij het minidorpje Oud Zuilen aan de noordoostkant van de Vecht het [Slot Zuylen](#).

Het door achtkante hoektorentjes gemarkeerde gebouw bestaat uit een drietal vleugels. Ze omgeven een binnenplaats, die overigens door een hoge muur van haar omgeving is gescheiden. Omstreeks 1753 is het gebouw gemoderniseerd, waarbij de ingang naar de zuidoostzijde werd verplaatst.

Bij het gebouw staat, aan het einde van een maar liefst 120 meter lange slingerende tuinmuur een kleine laatgotische voorpoort uit het begin van de 16e eeuw. De poort wordt gekroond door een steil schilddakje.

Het slot Zuylen was lange tijd in handen van de familie Tuyt van Serooskerke. Tegenwoordig is het een museum, dat alleen onder leiding van een gids bezocht kan worden. Bij de rondleidingen krijgen de museumbezoekers te horen en zien hoe de adel vroeger leefde. Een bekende bewoonster van het kasteel was de schrijfster Belle van Zuylen.

Slot Zuylen is met een er tegenaan gebouwd terras omgeven door een vrij brede gracht. Buitenlangs die waterpartij wordt een strook grond met de monumentale Slothoeve, een dienstwoning en voormalig koetshuis door smallere grachten begrensd en gedrieëndeed. Op een deel van de strook werd in het midden van de 18de eeuw een Franse tuin aangelegd. Bovendien kunnen er tegenwoordig allerlei andere typen tuinen bewonderd worden. Het koetshuis van de tuin fungeert thans als informatiecentrum, museumcafé, kantoor en vergaderruimte.

Op de andere terreinen van het landgoed Oud Zuylen wisselt cultuurland af met enig loofbos.

Aan de rand van het oude dorpje Zuilen liggen ook enkele kleine buitenplaatsen. Pal tegenover de er beeldbepalende ophaalbrug zijn dat Swaenenvecht en (Groot) Zuylenburg, waarvan de twee landhuizen één gebouwencomplex vormen. In het huis van Swaenenvecht werd een planetarium ondergebracht.

Zuidelijk van Oud-Zuilen lag het 17de-eeuwse buiten Groenhoven, waarvan het bij de Vecht gelegen landhuis in het begin van de vorige eeuw werd afgebroken. Aan het buiten herinneren nog een oud parkbos en toegangshek.

Bij het oude bos is vier hectare cultuurland nog niet zo lang gelegen omgetoverd in bloemrijk grasland met bossages, dat door een wandelpad werd ontsloten. In een laag gelegen terreingedeelte werden er twee kleine poelen gegraven. Bovendien werden op het terrein enkele broeihopen gecreëerd. De bedoeling is dat ringslangen er hun eieren in gaan leggen. Aan de noordwestkant van Oud-Zuilen liggen de aan elkaar grenzende bosrijke buitens Zuylenveld en Vijverhof. Op Zuylenveld staat vlakbij de zuidwestoever van de Vecht een laat 18de-eeuws landhuis met een wat modernere dakpartij. Vijverhof is niet vrij toegankelijk. Middenin het bos omgeeft 20ste-eeuwse bebouwing er een klein plein.

Aan de zuidoostkant van Maarssen ligt bij de rechter Vechtoever [Vegt en Steijn](#), dat onder andere ook bekend is als Vechte(n)stein. Er stond vlak bij de Vecht een 18de-eeuws landhuis, dat in de 19de eeuw echter werd gesloopt.

Het aan het eind van een toegangsweg gelegen huidige landhuis dateert van 1936. Die meer eigentijds ogende villa wordt gekroond door een zadeldak.

In het park van de buitenplaats bleef nog wel een 18de-eeuws tuinhuis behouden. De thans het park kenmerkende structuur werd omstreeks 1828 ontworpen door Jan David Zocher.

Meer in de kern van Maarssen naderen wij Ten Bosch, dat zoals we zagen van de als zodanig gestichte buitens langs de Vecht het oudst overgeblevene is. Waarschijnlijk is vrijwel het gehele pand omstreeks 1630 gebouwd. De hoger opgetrokken middenpartij van het Huis ten Bosch wordt gedecoreerd door ionische pilasters en een fronton.

In Maarssen lag vroeger ook de ridderhofstad Ter Meer. Deze werd in 1672 verwoest, maar herbouwd. Aan het begin van de vorige eeuw verdween de ridderhofstad definitief.

Voorbij de kern van Maarssen markeren de buitens [Doornburgh](#), [Goudestein](#), [Vechtoever](#) en Endelhoven de rechteroever van de Vecht. Vijf andere buitens verdwenen er echter.

Het hoofdgebouw van de buitenplaats Doornburgh bestond al in de 17e eeuw, maar werd in 1721 gemoderniseerd. Sindsdien manifesteert het zich als een groot, vrijwel vierkant pand dat wordt gekroond door een plateaudak. Andere oude bouwkundig interessante objecten van de buitenplaats zijn een voormalig koetshuis en tuinmuur. Op het terrein van Doornburgh stond ook een theekoepel, die in de tweede helft van de vorige eeuw werd verplaatst naar het nabijgelegen buiten Bolestein. Toen werd bij het huis ook de priorij Emmaus gebouwd. Van het onbebouwd gebleven deel van het terrein werd de parkstructuur in het begin van de 19de eeuw ontworpen door J.D. Zocher jr.

In 2016 is Doornburgh verkocht aan een projectontwikkelaar, die in de oudere delen van de bebouwing wooneenheden wilde realiseren.

Wat jonger dan Doornburgh is het buiten Goudestein, waarvan het huis in 1754 verrees op het terrein van de voormalige hofstede De Gouden Hoeff. De buitenplaats was decennialang het domicilie van de gemeente Maarssen. Toen die onderdeel werd van de veel grotere huidige gemeente Stichtse Vecht zou Goudestein zelfs een regionaal bestuurscentrum worden. Voor de gemeentelijke overheid werd even ten noorden van het 18de-eeuwse landhuis een langgerekt nieuw gebouwencomplex opgetrokken, wat de belevingswaarde van het buiten schaadde.

Bij het park van Goudestein bleef de voormalige hofstede Silversteijn behouden. Wel zou de hoeve later ten dele worden getransformeerd in een koetshuis. Tegenwoordig is in de voormalige hoeve het [Vechtstreekmuseum](#) gevestigd.

Op Goudestein staat ook nog een voormalige orangerie.

Zowel bij de Vecht als de Diependaalse Dijk wordt een ingang van het buiten nog gemarkeerd door een antiek smeedijzeren hek.

De fraaie buitenplaats [Vechtoever](#) ligt op een terrein waarop in 1628 al een hofstede Den Oever stond.

De huidige naam van het buiten dateert van 1720.

Waarschijnlijk is omstreeks dat jaar het imposante huis van Vechtoever gebouwd. Een opvallend onderdeel ervan is de tot het dak reikende erkervormige middenpartij van de voorgevel. De twee lage erkers aan de zijkanten van het gebouw zijn 19de-eeuws.

Een bouwkundig bijzonder object van het park is de omstreeks 1760 gebouwde opvallende theekoepel, waarvan de hoeken

worden gemarkeerd door Corinthische zuilen.

Naast Vechtoever ligt het omstreeks 1646 gestichte voormalige buiten Endelhoven, waarvan het huis na een periode van verwaarlozing in 1977 werd gesloopt.

Het park van Vechtoever werd omstreeks 1800 in landschapsstijl gerenoveerd. In de tachtiger jaren van de vorige eeuw werden het huis en park van het buiten Vechtoever gerestaureerd.

Op de linker Vechtoever liggen in en bij Maarssen [Bolestein](#), [Leeuw en Vecht](#) en [Herteveld](#). Van deze is het vlak bij de kern van het dorp te vinden Bolestein in oorsprong middeleeuws. Het huis ervan heeft door herhaaldelijke verbouwingen echter bepaald geen middeleeuws voorkomen meer. Schuin voor het huis staan ter weerszijden van een plein twee stalgebouwen.

Het hoofdgebouw van Bolenstein of Boelenstein is een omgrachte voormalige ridderhofstad uit de veertiende eeuw, die aan twee zijden was voorzien van een dubbele trapgevel.

In 1825 zou het pand echter worden getransformeerd in een gepleisterd vierkant huis met een plateaudak, waarop een klokkenkoepeltje werd geplaatst. Het pleisterwerk is in 1960 echter weer verwijderd.

In 1903 moest het toenmalige theekoepeltje van Bolenstein wijken voor de aanleg van een weg. Het is toen overgebracht naar het Loenense buiten Beek en Hof. In 1968 werd de theekoepel van Doornburgh naar Bolenstein verplaatst.

De buitenplaats Leeuw en Vecht (Leeuwenvecht) werd in 1630 gesticht maar omstreeks 1870 gesplitst. Op het noordelijk deel van het terrein verrees toen het lage huidige hoofdgebouw. Het is een vooral neoclassicistisch ogend, eclectisch pand waarvan de voorgevel wordt verlevendigd door een smalle wat hoger opgetrokken middenpartij.

In de tuin van het later verkleinde buiten staat ook een even oud koetshuis. De theekoepel "Nieuwe Vecht" is echter laat 18de-eeuws. Ze werd in 1964 geschikt gemaakt voor bewoning.

Op Herteveld of Hartevelde staat een omstreeks 1630 gebouwd landhuis, dat in de 19de eeuw meer dan eens werd verbouwd. Sindsdien is het een breed wit gepleisterd pand.

De omgeving van het huis toont nog restanten van een 17de-eeuwse structuur en een in vroege landschapsstijl aangelegd parkje uit het begin van de 19de eeuw. Bovendien bleven er een orangerie, tuinmanswoning, koetshuis en als de Chinese Tent bekende theekoepel behouden.

Het even voorbij een begraafplaats gelegen [Vredenhoef](#) (Vreedenhoef) is een klein buiten. Het onderste deel van het vrij lage bakstenen hoofdgebouw van de buitenplaats is een sousterrain. De voorgevel van het pand wordt verlevendigd door een wat hoger opgetrokken neoclassicistische voorgevel. In de lommerrijke tuin van het buiten staat nog een antiek koetshuis. Het monumentale toegangshek aan de Straatweg is echter afkomstig van Vechtenstein.

Westelijk van Maarssen lag het 14e eeuwse kasteel Snaefsburch of Snavelenburg, waaraan bij het Amsterdam-Rijnkanaal nog een omgracht terrein herinnert.

Even voorbij Maarssen bleven rechts van de Vecht onder meer de buitens [Leeuwenburgh](#) en [Gansenhoef](#) behouden.

Het bij het Zandpad gelegen Leeuwenburgh werd waarschijnlijk omstreeks 1660 gesticht.

Zijn huidige naam dateert echter van 1789. Waarschijnlijk kreeg het witgepleisterde hoofdgebouw van de buitenplaats toen ook zijn huidige classicistische uiterlijk. Bij het Zandpad zijn een omstreeks 1800 gebouwde theekoepel en inrijhek.

De bij een buitenbocht van de Vecht op een relatief hoog gelegen plek gelegen buitenplaats Gansenhoef (Ganzenhoef) werd omstreeks 1655 gesticht. Het later wat verbouwde hoofdgebouw van Gansenhoef werd in een sobere Hollands Classicistische stijl opgetrokken. Bouwkundig interessante objecten van de buitenplaats zijn ook het toegangshek en de er in 1997 geplaatste van Vecht en Dijk afkomstige theekoepel.

Het parkje van Gansenhoef kreeg zijn huidige structuur omstreeks 1870.

Ruim een kilometer voorbij Gansenhoef lag bij de rechteroever van de Vecht de ridderhofstad Rietveld. Die moet omstreeks het einde van de Middeleeuwen zijn verwoest. Waarschijnlijk werd daarna op ongeveer dezelfde plek de hofstede Kraaijenest gebouwd.

De kastelen en buitens in en bij Breukelen en Loenen

Noordelijker dan de hiervoor genoemde (voormalige) landgoederen liggen op het grondgebied van de voormalige gemeente Breukelen aan de zelfde kant van de rivier [Oudaen](#), [Boomrijk](#), [Gunterstein](#), [Vecht en Hoff](#), [Queekhoven](#), [Groenevecht](#) en Vechtzicht.

Op het in oorsprong middeleeuws **Oudaen** wordt nog een kasteel aangetroffen. Het omgrachte gebouw bestaat grotendeels uit twee tegen elkaar gezette woontorens met een zadeldak, waarvan de oudste circa 1280 werd gebouwd en de jongste pas in de 16e eeuw zijn huidige hoogte kreeg. De beide woontorens zijn aan de Vechtzijde voorzien van een trapgevel. In 1600 werd Oudaen vergroot met een achterhuis en tussen de trapgevels een sierlijke zeskantig hangtorentje aangebracht. Bij het kasteel bevinden zich restanten van een middeleeuws poortgebouw. Vooral de beide trapgevels en het hangtorentje maken Oudaen tot een fotogeniek geheel. De naam van het kasteel herinnert aan de Oude Ae, die hier van de Vecht naar de nog bestaande Ae liep.

Boomrijk was een buitenplaats, waarvan het oorspronkelijke landhuis verdween. In 1833 verrees er een nieuw huis Boomrijk. Dat werd in 1917 getransformeerd in de nog bestaande gelijknamige boerderij. Het is een vrij langwerpig rechthoekig pand dat wordt gekroond door een rieten zadeldakpartij.

Gunterstein is net als Oudaen een middeleeuws landgoed. Het werd genoemd naar Ghisebrecht Gunter, die er omstreeks 1300 een kasteel liet bouwen. Net als het nabijgelegen kasteel Nijenrode zou deze burcht in 1511 door de Utrechtenaren veroverd en gesloopt worden. De daarbij beschikbaar komende stenen zijn toen gebruikt voor het herstel van de eerder door de Heer van IJsselstein gemolesteerde Bemuurde Weerd van de stad Utrecht.

In 1518 liet Gijsbrecht van Nijenrode een nieuw Gunterstein bouwen, dat ruim twintig jaar later door de Staten van Utrecht als ridderhofstad werd erkend. September 1673 zouden Nijenrode en Gunterstein andermaal worden verwoest. Verantwoordelijk daarvoor waren toen terugtrekkende Franse troepen. Zeven jaar later werd

het landgoed een buitenplaats en er werd het huidige landhuis Gunterstein gebouwd. De architectuur van het huis vertegenwoordigt een late fase van het Hollands Classicisme, die ook bekend is als de Strakke Stijl. Opvallende elementen van het omgrachte huis zijn een antiek, schoorsteenachtig torentje van het dak en de geblokte lisenen die de hoeken van het pand markeren. Schuin voor het pand wordt de hoofdingang van het landgoed gesecondeerd door twee bijgebouwen.

Bij het landhuis werd in 1681 een formele Franse tuin aangelegd. Evenals de meeste andere postmiddeleeuwse formele tuinen zou die later echter gefaseerd grotendeels worden getransformeerd in een Engelse landschapstuin. Aan de oorspronkelijke formele architectuur herinneren nu nog een aantal zichtassen. Gunterstein occupeert een langwerpig terrein van 115 ha, dat van de Vechtoever tot de Vechtplassen reikt.

Van de overige aan de rechter Vechtoever gelegen Breukelense buitens stammen enkele landhuizen uit de 17e eeuw (Vechtzicht) tot en met de 19e eeuw (Groenevecht).

Vechtzicht presenteert zich als een witgepleisterde hofstede met een dubbel zadeldak.

Groenevecht is een lommerrijke buitenplaats waarvan het witgepleisterde landhuis wordt gekroond door een plateaudak. Twee aan de voorzijde ervan gebouwde schoorstenen zijn later verwijderd.

Monumentale componenten van de buitenplaats zijn onder andere ook de tuin, het park, een tuinmanswoning en boerderij met zomerhuis. Bovendien werden enkele toegangshekken en bruggetjes van Groenevecht als monumentaal geklasseerd.

Aan de linkerzijde van de Vecht liggen op het grondgebied van Breukelen de buitens [Vechtvlriet](#), [Nieuw Hogerlust](#), [Vreedenoord](#), Grigia, [Nijenrode](#), Slangenvecht en [Boom en Bosch](#). Van deze buitens is Nijenrode voortgekomen uit een middeleeuws landgoed. Er staat een imposant kasteel.

Zijn vroegere kenmerken heeft het echter grotendeels verloren. Dit geldt ook voor de middeleeuwse aandoende, indrukwekkende donjon, die pas in het begin van de vorige eeuw zijn huidige gedaante kreeg. De ingangspoort van het voorplein en voorpoort aan de straatweg stammen trouwens zelfs geheel uit die tijd.

Omdat op Nijenrode thans een opleidingsinstituut is gevestigd werden in het park van het landgoed enkele nieuwe gebouwen neergezet.

Van de overige buitens verdient Vechtvlriet vermelding doordat het er aanwezig huis al in de 17e eeuw werd gebouwd. Het zou overigens wel in 1725 worden verbouwd.

Vrij oud is ook het tegen de kern van Breukelen gelegen Boom en Bosch, dat waarschijnlijk omstreeks 1675 werd gebouwd. Het is een zeer breed pand, bestaande uit een duidelijk te onderscheiden middengedeelte en twee zijvleugels. Deze drie componenten van het gebouw worden gekroond door een eigen schilddak. De zijvleugels van het pand zijn in 1983 ingrijpend gereconstrueerd. Behalve het hoofdgebouw zijn van Boom en Bosch een bouwhuis, het park en enkele hekken als monumentaal geklasseerd. De buitenplaats was tot 2011 het domicilie van de voormalige gemeente Breukelen.

Het huis van Slangevecht moet omstreeks 1725 zijn gebouwd. Sindsdien onderging het echter enkele verbouwingen. Aan de buitenkant toont het pand ons bakstenen gevels en een plateaudak, waarvan de hoeken nog door schoorstenen worden gemarkeerd.

Noordelijk van Breukelen vinden wij rechts van de Vecht het mogelijk in oorsprong Middeleeuwse landgoed [Weeresteyn](#). Het is genoemd naar de waterloop De Weere, die ter plekke de provincies Noord-Holland en Utrecht van elkaar scheidt. Het later verbouwde vroeg 17de-eeuwse landhuis van Weeresteyn presenteert ons de classicistische architectuur. Het is een vrij groot rechthoekig pand met bakstenen gevels en een plateauvormige zolderverdieping en wordt gekroond door een plateaudak, waarvan de vier hoeken nog

worden gemarkeerd door een schoorsteen. Van Weeresteyn werden het hoofdgebouw, de parkaanleg en enkele bruggen als monumentaal geklasseerd.

Pal ten noorden van Breukelen ligt het kleine buiten [De Vijverhof](#) vlakbij de linkeroever van de Vecht. De buitenplaats werd in 1670 gesticht op het 14,5 grote terrein van een boerderij. Er verrees daarna een landhuis, dat echter in 1813 zou worden gesloopt. In 1866 werd er het huidige landhuis gebouwd. Het is een in eclectische stijl opgetrokken gepleisterd pand met een gebroken plateaudak, waarvan de bovenste hoeken worden gemarkeerd door een schoorsteen. In de jaren 1957-2011 was er een hydroëcologisch instituut gevestigd. Het terrein van de buitenplaats is tegenwoordig nog slechts 1,5 ha groot.

Vorbij de Vijverhof occupeert de bosrijke buitenplaatsencluster [Over Holland-Sterreschans-Rupelmonde](#) tientallen hectaren van de er smalle zone tussen het Amsterdam-Rijnkanaal en de Vecht. De buitens werden in de 17de eeuw gesticht door Mennonieten genoemde doopsgezinde kooplieden, waarom het groengebied ook wel de Mennistenhemel wordt genoemd.

Op Over Holland staat nog een huis van 1676, dat omstreeks 1755 verbouwd en aan de straatzijde vergroot werd. Schoorstenen accentueren de hoeken van de plateauvormige dakpartij.

Het buiten Sterreschans is in 1688 gesticht. Er staat een in classicistische stijl gebouwd gepleisterd landhuis, dat in 1815 werd verbouwd. De plateauvormige dakpartij werd gegarneerd met een viertal schoorstenen. Bij het landhuis werd in 1997 een theekoepel herbouwd.

Ook nog uit het eind van de 17e eeuw dateert het huis van Rupelmonde, dat in het midden van de 18e eeuw werd verbouwd. Het werd toen aan de Vechtzijde vergroot met een tot de dakpartij reikende, erkerachtige middenpartij. Op een

vroeger tot het domein van Sterreschans behorend terrein markeert een monumentale muur een moestuin.

Vorbij de buurtschap Nieuwersluis liggen aan de linker Vechtoever [Vreedenhoff](#), Middenhoek en [Nieuwerhoek](#). Het 15 ha occuperende Vreedenhoff wordt beschouwd als een van de meest monumentale buitens van de Vechtstreek. Het landhuis ervan werd omstreeks 1750 gebouwd. Bijzondere kleine monumenten van het Vreedenhoff zijn het van 1753 daterende rococo toegangshek en een gehelmde zeshoekige theekoepel. Het bosrijke park van Vreedenhoff vertegenwoordigt de landschapsstijl.

Vreedenhoff grenst aan de wat kleinere buitenplaats Middenhoek, die in 1719 al bestond. In 1956 ging het toenmalige 19de-eeuwse landhuis van het buiten door brand verloren. In 1970 verrees een nieuw landhuis op het terrein.

Behouden gebleven monumenten van Middenhoek zijn een tuinmanswoning, koetsierswoning, koetshuis, theekoepel en toegangshek. Evenals Vreedenhoff laat Middenhoek ons kennis maken met een in landschapsstijl aangelegd bosrijk park. Nieuwerhoek ligt bij de gelijknamige, langs de Rijksweg ontstane buurtschap. De buitenplaats werd al in 1625 gesticht. Er staat een gepleisterd landhuis met een naar verhouding groot schilddak dat wordt gemarkeerd door een viertal schoorstenen die zijn voorzien van een inzwenkende spits. Behalve het hoofdgebouw zijn ook de omstreeks 1800 gerealiseerde tuin- en parkaanleg en twee toegangsbruggen als rijksmonumentaal geklasseerd.

Bij het langs de linker Vechtoever gelegen Loenen stond het reeds in 1122 genoemde kasteel [Cronenburgh](#), aan het bestaan waarvan omstreeks 1840 een eind kwam door sloop. In het dorp Loenen maken de miniatuurbuitens [Leeuwendijk](#) en Vrederust de Dorpsstraat tot een pastoraal geheel.

Aan de oostzijde van de Vecht liggen ter hoogte van Loenen de kleine buitens [Vegtlust](#), [Bijdorp](#), [Oudover](#) (Oud Over) en het in de 20ste eeuw gerenoveerde en vergrote [Vecht en Lommer](#), dat lange tijd ook Kalorama werd genoemd. Oudover is ook de naam van de weg waaraan de genoemde buitens zijn gelegen en de buurtschap die er lang geleden langs ontstond.

Vegtlust werd vermoedelijk in het begin van de 18de eeuw gesticht, later op terreinen van aangrenzende huizen vergroot en in het recentere verleden weer zodanig verkleind dat het nog maar 0,25 ha beslaat. Het door een zadeldakpartij gekroonde lage huis van het buiten is in 1981 getransformeerd in een appartementencomplex met zes woningen.

Het omstreeks 1700 gestichte buiten Bijdorp ligt ter weerszijden van de oude weg Oud Over. De oppervlakte van de buitenplaats werd later verkleind tot ruim een hectare. Het vierkante landhuis van de buitenplaats schraagt een plateaudak. In de jaren 1983-1987 is achter het huis een Franse tuin aangelegd. In 1995 kon het terrein van Bijdorp weer worden uitgebreid met een stuk land, waar een "grand canal" werd gegraven.

Ook op Oud Over staat een omstreeks 1700 gebouwd vierkant landhuis. Het is echter veel groter dan dat van Bijdorp. Opmerkelijk zijn de situering van de schoorstenen onderaan de hoeken van het schilddak en hun daarmee verband houdende grote hoogte.

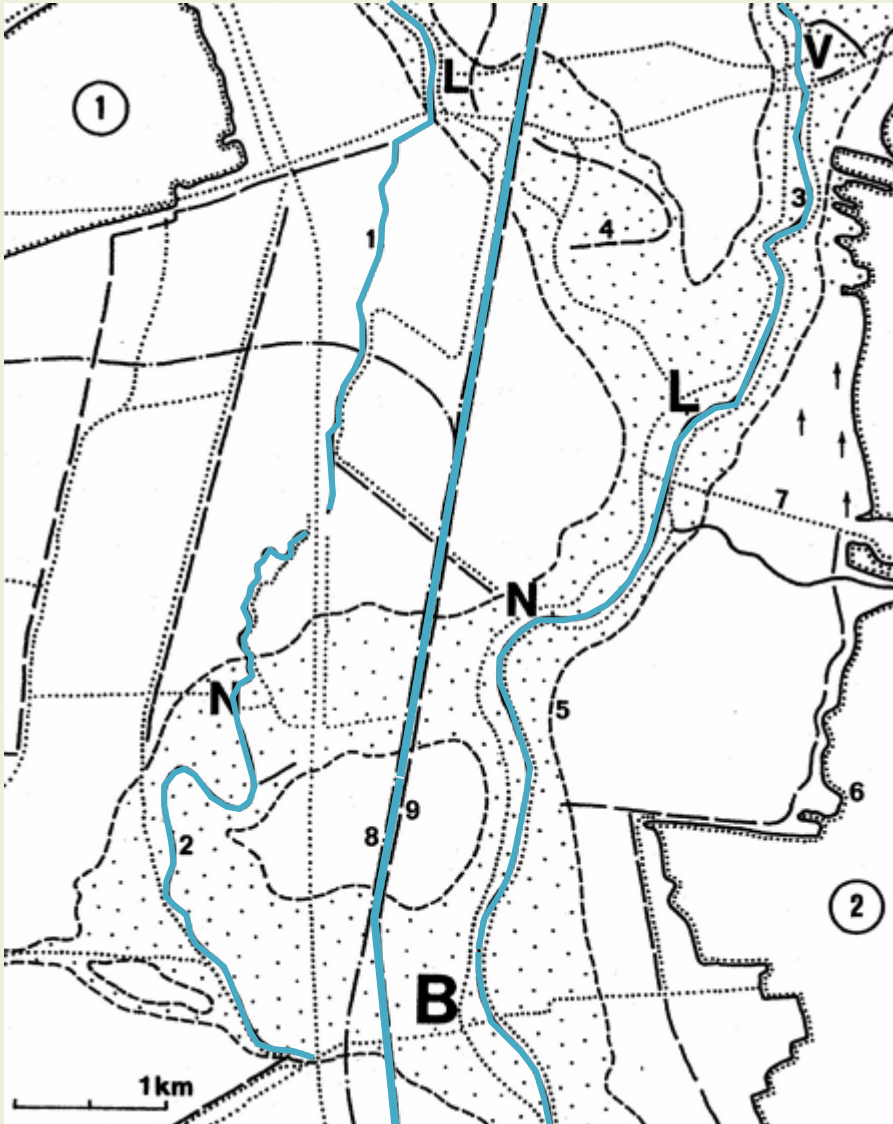
Als monumentaal geklasseerd werden het van 1700 daterende imposante landhuis, een even oude tuinmanswoning annex paardenstal en koetshuis, laat 18de-eeuwse theekoepel en de in 1920 gerealiseerde tuin- en parkaanleg.

Het vroeg 18de-eeuwse hoofdgebouw van Vecht en Lommer werd later verbouwd en in 1920 gerenoveerd en sterk vergroot. Zowel de voor- als achtergevel van het oudste deel van het pand presenteren zich met een tweetal tuitgevels, die met elkaar verbonden werden door een zadeldakpartij. Op het terrein van de buitenplaats bleef onder andere ook nog een koetshuis behouden.

Bij het buiten hoorde een langs de Vecht gelegen overtuin van 25 ha, die thans nog 10 ha groot is. In de overtuin staan een tuinmanswoning en een in 18de-eeuwse trant gebouwde tuinmuur

De stroomruggen tussen Breukelen, Loenersloot en Vreeland

De gegevens zijn ontleend aan de Geomorfologische Kaart 1:50.000, (blad 31, uitgave 1975)

- 1. Angstel, 2. Aa, 3. Vecht,
  - 4. Voormalige stroombedding,
  - 5. Globale begrenzing van de stroomruggen,
  - 6. Rand van een laagveenplassen- en moerassengebied, 7. Weg, 8. Spoorlijn,
  - 9. Kanaal (bij het cijfer het Amsterdam-Rijnkanaal)
- Omcirkeld: 1. Vinkeveense Plassen, 2. Loosdrechtse Plassen.

B Breukelen, L Loenen(rechts) of Loenersloot(boven), N Nieuwersluis of Nieuwer Ter Aa (links), V Vreeland. ↑ Opgehoogd terrein

De stroomruggen ontstonden zowel door een relatief sterke afzetting van materiaal in en bij de rivierbeddingen als inklinking van het elders aanwezige veen. Uit de ligging van de stroomruggen blijkt, dat de Vecht ook een tijdlang via Nieuwer Ter Aa naar Loenersloot liep.

De kastelen en buitens in het noordelijke deel van de streek

Ruim een kilometer voor Vreeland is Terra Nova Oostervecht pas in 1910 gesticht. De Vechtplassenzône reikt hier tot bij de rivier. Er was dan ook maar weinig ruimte voor een park, waarom de eerste eigenaar van Terra Nova Oostervecht enkele verlandende plasoevers liet ophogen met huisvuil uit Amsterdam.

De tweede naam van het landgoed herinnert aan de gedeeltelijke ligging ervan op een terrein waar al enkele eeuwen een buiten had gelegen. Dat werd in 1675 gesticht, maar in 1836 opgeofferd aan de glasindustrie. Sindsdien zou er tot 1897 een glasfabriek voor bedrijvigheid zorgen.

Vlak ten zuiden van Vreeland verdient aan de rechter Vechtoever het 18e-eeuwse buiten [Slotzicht](#) onze aandacht. Het landhuis van de buitenplaats is een laag gepleisterd pand, waarvan de bovenbouw een kruising lijkt van een gewone étage en een zolder. Ze wordt gekroond door een schilddak, waarvan de beide bovenhoeken worden gemarkeerd door een schoorsteen.

Van Slotzicht zijn behalve het hoofdgebouw een tuin- en botenhuis, koetsierswoning, toegangshek en de tuin- en parkaanleg als monument geklasseerd.

Slotzicht is tegenwoordig van Vreeland gescheiden door de N 201, die Vinkenveen via het Vechtplassengebied verbindt met Hilversum.

In deze omgeving bevond zich vroeger een kasteel, dat bisschop Henric van Vianden er in de vijftiger jaren van de 13e eeuw liet neerzetten. Het slot werd Vredeland genoemd. Deze naamgeving hield verband met de wens, dat de aanwezigheid van het kasteel vrede in het Hollands-Utrechtse grensgebied zou brengen. Er is in deze omgeving nadien niettemin nog veel oorlog gevoerd. Bij het kasteel ontstond de ernaar genoemde nederzetting, die in 1262 van bisschop Henric van Vianden zelfs stadsrechten verkreeg.

Na herhaaldelijk in andere handen te zijn overgegaan, werd kasteel Vredeland in 1529 op bevel van Karel de Vijfde gesloopt. Het materiaal dat door de afbraak vrijkwam, is toen gebruikt voor de bouw van kasteel Vredenburg te Utrecht. Dat kasteel was overigens geen lang leven beschoren. Al in 1577 werd het onder leiding van Trijn van Leemput verwoest.

Noordelijk van Vreeland was het eenzame buiten [Vredenhorst](#) waarschijnlijk al in de Late Middeleeuwen een landgoed. Het huidige landhuis is echter vrijwel geheel postmiddeleeuws en diverse malen verbouwd. Het is een gepleisterd rechthoekig pand dat een naar verhouding hoog schilddak schraagt. Behalve het landhuis werden van Vredenhorst een koetshuis uit het begin van de vorige eeuw en de tuin- en parkaanleg als monument geklasseerd.

Noordelijk van Vredenhorst werd bij de linkeroever van de Vecht in 1712 het buiten Welgelegen gesticht. In 1782 kreeg het toen 27 ha grote landgoed een andere eigenaar die het aanmerkelijk uitbreidde. Daarbij zou pal ten noordoosten van Vredenhorst ook een deel van de Dorssewaard tot het landgoed gaan behoren. Welgelegen zou daardoor waarschijnlijk het grootste landgoed van de Vechtstreek worden. De agrarische gronden ervan werden toen getransformeerd in enkele bosrijke parken. Die zouden echter niet erg oud worden. In 1856 werd Welgelegen door de erfgenamen van de laatste eigenaar verkocht. Het kwam daarna in handen van vijf agrarische ondernemers, die de lommerrijke parken weer in boerenland veranderden. Het bij de linkeroever van de Vecht gelegen landhuis van Welgelegen moest daarbij wijken voor de boerderij Ora et Labora.

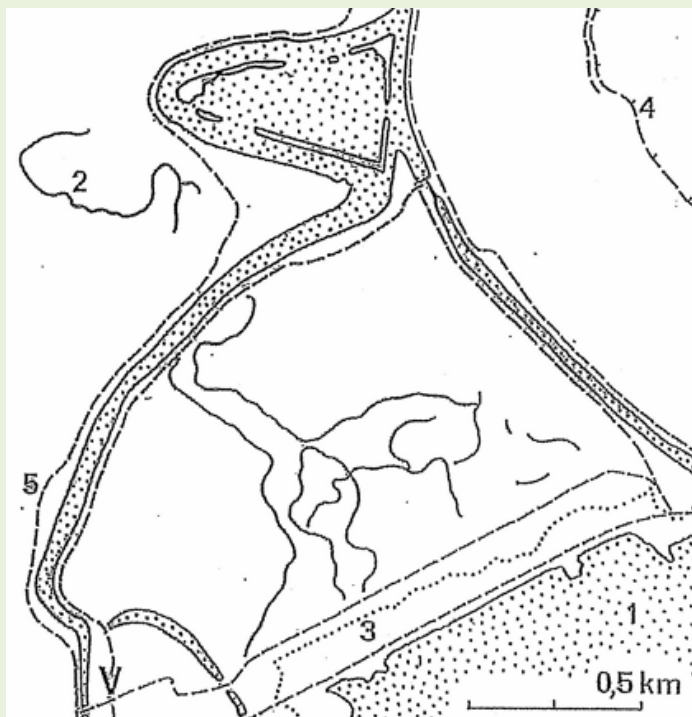
Niet aan de Vecht, maar bij een -deels weer gedempt- kanaal, dat een nogal bochtig deel van de rivier afsneed, ligt het door hoog geboomte omgeven [kasteel Nederhorst](#). Het is een rechthoekig omgracht gebouw met vier zeskante hoektorens, dat zijn huidige uiterlijk omstreeks 1635 en 1700 verkreeg. De ingang van het slot is te bereiken via een stenen boogbrug. Onder meer aan de zuidelijke gevel is nog te zien, dat het in de Middeleeuwen een vierkante toren was.

Langs het noordelijke deel van de Vecht komen nauwelijks buitens voor. Van de weinige die er wel te vinden zijn noemen we [Breevecht](#) en [Zwaanwijck](#).

Het even ten noordoosten van Nigtevecht gelegen Breevecht werd omstreeks 1900 gesticht op het terrein van een verdwenen ander buiten. Op het ruim twee hectare grote terrein ervan staat een in neorenaissancestijl opgetrokken villa. Tegen de linkerzijgevel van het huis werd een veranda gebouwd, die omstreeks 1947 echter zou worden vervangen door een grote serre. De zolderverdieping presenteert ons twee elkaar kruisende, grotendeels inzwenkende schilddaken. Achter het huis leidt een boogbrug naar een bosrijk tuingedeelte.

Ruim anderhalve kilometer voorbij Nigtevecht is het in een vrij open agrarisch landschap gelegen Zwaanwijck een in oorsprong 18de-eeuws lommerrijk buiten. In 1895 werd het opnieuw ingericht. Toen is ook het imposante huidige landhuis van Zwaanwijck gebouwd. Een opmerkelijk deel van het pand is de overdekte erkerachtige ingang, die een balkon schraagt. Vrijwel even oud als de villa zijn een koetshuis, tuinmanswoning en houten theekoepel.

Bochtige sloten in de polderland noordelijk van Vreeland

1. water (o.a. de Vecht, het Hilversums Kanaal en plassen),
  2. bochtige sloot (kreekrestant),
  3. Begrenzing van een moerassen- en plassengebied,
  4. Rand van de droogmakerij de Horstermeerpolder,
  5. Weg, bij het cijfer de verbinding Vreeland – Nigtevecht,
- V kern van Vreeland.

Buitens, molens en vestingen van de Vechtstreek

1. Rivier, bij het cijfer de Vecht
2. Complex plassen
3. Kust van het IJsselmeer
4. Spoorlijn
5. Amsterdam-Rijnkanaal
6. Autosnelweg
- Kasteel of buitenplaats
- v Vesting,
- x Windmolen
- Azo Amsterdam Zuidoost
- A Abcoude (links) of Ankeveen
- B Baambrugge (boven) of Breukelen
- D Driemond,
- G 's Graveland
- L Loenen (midden), Loenersloot (links) of Nieuw Loosdrecht
- M Maarssen (onder), Muiden (middenboven) of Muiderberg
- N Nederhorst den Berg (rechts), Nieuwer ter Aa (links) of Nigtevecht
- O Overmeer,
- T Tienhoven
- U Utrecht,
- V Vreeland
- W Weesp (boven) of Westbroek,
- Z Oud-Zuilen

De buitens liggen vooral op de zandige delen van de afzettingen die de Vecht langs haar beddingen vormde. Verder oostwaarts werden ze bij het Gooise Heuvelland gesticht. De vestingwerken langs de Vecht maakten deel uit van de 19de-eeuwse Nieuwe Hollandse Waterlinie, die er op de meeste plaatsen de Oude Hollandse Waterlinie verving.

Het Muiderslot nu rijksmuseum

In de buurtschap Uitermeer stond net ten noorden van de Gooilandse Weg het Huis ten Bosch. Het werd waarschijnlijk aan het begin van de 13e eeuw gebouwd en meermalen verwoest. Het laatst gebeurde dit in 1672, waarna het slot niet meer is herbouwd. Omstreeks 1925 zijn zelfs nog restanten van de burcht opgeruimd.

Terwijl het Huis Ten Bosch verdween, bleef tussen Muiden en het IJmeer het bekende [Muiderslot](#) wel behouden. De geheel omgrachte burcht is zelfs een van de best bewaarde kastelen van Nederland.

Graaf Floris de Vijfde heeft de burcht omstreeks 1285 laten bouwen of verbouwen. In 1297 is het , na door de bisschop van Utrecht te zijn bezet, grotendeels verwoest. Maar omstreeks 1370 in opdracht van Graaf Albrecht weer opgebouwd. Bijzonder aan het slot is met name de

aanwezigheid van ronde hoektorens en gekanteelde weermuren.

Het poortgebouw voor het slot staat er pas sinds 1968. Echter op een plek waar tot in de 15e eeuw al een ander poortgebouw stond.

Het Muiderslot werd vooral bekend door zijn bewoner P.C. Hooft die er jarenlang culturele bijeenkomsten organiseerde. De er vaak verschijnende gasten vormden er de Muider Kring. P.C. Hooft liet ten zuiden het kasteel zowel een warmoes- als kruidhof aanleggen. Beide werden gescheiden door een loofgang. Naast de tuinen werd een pruimenboomgaard geplant. In 1878 werd het kasteel een rijksmuseum. Sindsdien wordt geleidelijk een collectie opgebouwd die de bezoekers van het museum informeert over het vroegere leven op een kasteel. In de jaren 1892-1922 was het Muiderslot een versterking van de toenmalige Stelling van Amsterdam. De voormalige verdedigingslinie werd door UNESCO erkend als werelderfgoed. In 2007 werd de pruimenboomgaard na langdurig te zijn verwaarloosd in oude luister hersteld. Vanwege de vroegere potentiële betekenis van de burcht voor de defensie door middel van water werd bij het kasteel in 2012 een ondergronds paviljoen gebouwd, dat daarover informeert.

De Vestingwerken

Tussen de oostelijke oeverwal van de Vecht en de Gooi-Stichtse Heuvelrug ligt een brede laagte. Het was enkele duizenden jaren een moerassige zone, waar vorming van veen mogelijk was. Dat bleef zo tot de laagte in de Late Middeleeuwen vanuit lintdorpen bloksgewijs in stroken verdeeld en aan boeren uitgegeven werd. De er op volgende ontginning en ontwatering betekenden het einde van de veenvorming. Bovendien zou enkele eeuwen later door de inmiddels sterk toenemende behoefte aan de brandstof turf worden begonnen met grootschalige strookgewijze ontveningen. Met name de wat verder van de rivieren gevormde mosvenen zouden daardoor zelfs vrijwel geheel verdwijnen. De laagte werd daardoor een waterrijk landschap wat oprukkende legers meestal zou kunnen tegenhouden. Dit leek zelfs nog beter mogelijk als het waterpeil wat zou worden verhoogd, omdat dan ook aangrenzende polders ondoorgankelijk werden. Waar de inundeerbare zones door aanwezigheid van hoger gelegen gronden of wegen beter doorgankelijk bleven werden omgrachte forten gebouwd. Daarbij zouden de oude stadjes Muiden en Weesp zelfs geheel door vestingwerken worden omgeven. De vestingwerken bij de Vecht maakten deel uit van de vrijwel geheel in de 19e eeuw aangelegde [Nieuwe Hollandse Waterlinie](#), waarvan de omgrachte forten West Nederland en een aansluitend gebied met de stad Utrecht extra bescherming moesten bieden. De voor inundatie gereedgemaakte gordel liep van Muiden en Naarden via het Vechtplassengebied en een aantal laagten in het rivierengebied naar het zuiden, waar ze bij de Maas aansloot op enkele andere verdedigingslinies. De Nieuwe Hollandse Waterlinie is te beschouwen als een opvolger van de in oorsprong laat 16de-

eeuwse (Oude) Hollandse Waterlinie, die een wat kleiner gebied beschermde. Die oudere linie is later al wel enkele malen oostwaarts uitgebreid. In de Vechtstreek zelfs tot voorbij Breukelen. Voor de realisatie van de linie werden al in 1577 voorzieningen getroffen bij het stadje Muiden. Twaalf jaar later werden ter plekke van het jongere fort Uitermeer versterkingen gebouwd. Bij Naarden en Weesp gebeurde dat echter pas in de zeventiger jaren van de 17de eeuw. Toen zijn stroomopwaarts van Weesp ook de forten Uitermeer en Hinderdam bij de Vecht gebouwd. Alle hiervoor genoemde verdedigingswerken zouden deel gaan uitmaken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. En daarom vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw worden gemoderniseerd. Voordien was het Muiderslot al tegen het eind van de 18de eeuw omgeven door een omwalling en er tegenover bij de linkeroever van de Vecht de Westbatterij gebouwd. De omwalling van het Muiderslot is in de tweede helft van de 19de eeuw enkele malen gerenoveerd. Het ter weerszijden van de Vecht gelegen stadje Weesp werd al in de 14de eeuw omgeven door een aarden omwalling en een grotendeels behouden gebleven gracht. Al vrij snel zou wat zuidwestelijker en evenwijdig daaraan een tweede gracht worden gegraven. Die "achtergracht" moest de oudste buitenwijk gaan beschermen. In de zestiger jaren van de vorige eeuw is de gracht helaas gedempt. In de 17de eeuw werd besloten Weesp te gaan beschermen met een omgrachte gebastioneerde linie, waarvan echter slechts de helft zou worden opgeleverd. Het voltooide deel van de linie bestaat uit vier aan de zuid(oost)- en noordoostkant van het stadje gelegen bastions en delen van de vestinggracht. Tussen de Vecht en het twee bastions omarmende noordoostelijk deel van de vestinggracht ligt een vrij langgerekt eilandje. Een in 1861 voltooide, grotendeels ronde bomvrije toren wordt er omgeven door een gracht.

Enkele kilometers stroomopwaarts van Weesp bleef van het Fort Uitermeer voornamelijk slechts de omgrachting behouden. Twee kilometer voor het terrein van Fort Uitermeer wordt de naar de nabijgelegen buurtschap Hinderdam genoemde versterking grotendeels omgeven door een markante bocht van de Vecht. Het fort is het meest zuidelijke van de Vechtstreek dat werd opgenomen in de Stelling van Amsterdam en daardoor nu onderdeel van het gelijknamige Werelderfgoed.

Ruim anderhalve kilometer ten zuidoosten van de Vecht ligt het grotendeels door een ringgracht omgeven Fort Kijkuit tussen een kanaal dat de Vecht met Hilversum verbindt en enkele wegen. Eveneens zo'n anderhalve kilometer zuidoostelijk van de Vecht is het Fort Spion geheel door een ringgracht omgeven. Het nog in vrij goede staat verkerende fort ligt aan de weg die de omgeving van de Vecht met het lintdorp Oud-Loosdrecht verbindt en door de Loenderveense Plas loopt. Bij de linkeroever van de Vecht werd Fort Nieuwersluis genoemd naar de erbij gelegen buurtschap. Het ligt op een omgracht eiland met rechthoekige bastionachtige contouren. Wat zuidelijker is het oostelijk van de Vecht gelegen Fort Tienhoven net als Fort Spion geheel door een ringgracht omgeven. Het aardwerk is echter geëgaliseerd en het bomvrije wachthuis nog slechts een ruïne. Het fort ligt bijna vier kilometer verwijderd van het lintdorp waarnaar het werd genoemd. Dat dorp is te bereiken via de vrijwel geheel kaarsrechte weg naar de nederzetting Hollandsche Rading. Die weg loopt over kilometers lengte langs de zuidzuidoostelijke rand van de uitgestrekte Loosdrechtse Plassen. Een kleine kilometer ten noordoosten van Maarssen ligt het vrij toegankelijke Fort Maarsseveen. Het werd gebouwd bij de plek waar de weg naar het lintdorp Oud Maarsseveen de verscheidene kilometers lange kaarsrechte Gageldijk kruist. Over de gracht die het fort omgeeft ligt nog de oorspronkelijke toegangsbrug. Vier kilometer ten zuidoosten van Fort Maarsseveen wordt de Gageldijk op grondgebied van de gemeente Utrecht gekruist door de weg naar het lintdorp Westbroek. Ter plekke van de kruising werd Fort De Gagel gebouwd. De omgrachting ervan scheidt twee eilandjes met enige bebouwing. Het tegenwoordig vrij toegankelijke fort werd een wandelparkje. Twee kilometer ten zuidwesten

van Fort de Gagel ligt Fort de Klop aan de rechter Vechtoever en even buiten de westhoek van de grote Utrechtse buitenwijk Overvecht. Qua ligging een pendant ervan werd het veel grotere Fort Blauwkapel dat net buiten de oosthoek van de wijk Overvecht kwam te liggen. Het ten dele gebastioneerde fort is genoemd naar het er gelegen kapeldorpje. Eveneens vrij groot en ten dele gebastionneerd werd Fort De Bilt, dat de stad Utrecht aan de oostzijde markeert. De oude straatweg liep vroeger om het fort heen. Omstreeks 1930 werd hij echter rechtgetrokken. Het fort werd dus getweeëndeeld. Bezuiden het verlegde deel van de straatweg zijn op het terrein van het fort later woningen gebouwd.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie wordt in 2019 waarschijnlijk erkend als Werelderfgoed. Met name door de aanwezigheid van hellingen met een relatief warm microklimaat, waterpartijen en houtopstanden zijn sommige voormalige forten van bijzondere ecologische betekenis. Enkele daarvan worden daarom beheerd als natuurreervaat.

De Windmolens

In de Utrechts-Noord Hollandse Vechtstreek treffen we een flink aantal molens aan. De dichtheid van dit type cultuurhistorisch interessante bouwwerken is echter niet zo groot als bijvoorbeeld in de omgeving van Alkmaar en Leiden. En uiteraard veel minder groot dan bij Kinderdijk. Het overgrote deel van de nog in de Utrechts-Noord Hollandse Vechtstreek voorkomende molens is gebouwd voor het wegmalen van water uit het polderland. Men spreekt in zo'n geval zowel van water- als poldermolen. Behalve een aantal watermolens staan er in de Utrechts-Noord Hollandse Vechtstreek enkele korenmolens, terwijl in Weesp ook nog een houtzaagmolen wordt aangetroffen.

De poldermolens behoren overwegend tot het algemene type van de *grondzeiler*. Kenmerkend hiervoor is, dat de wieken tot bij de grond reiken. Enkele van de poldermolens zijn geen grondzeilers maar wipmolens. Dergelijke molens bestaan uit een naar boven spits toelopende onderbouw, waarop een molenhuis rust, dat om een verticale spil kan draaien en aan de buitenzijde door een hoge trap met de begane grond is verbonden.

De *wipmolen* dankt zijn naam aan het feit dat het molenhuis, als de wieken draaien, enigszins wiebelt. In

Weesp vinden we een van de twee nog in ons land overgebleven wipkorenmolens. Ze bezit een hoge onderbouw, waardoor de wieken zich vrij ver boven de grond bevinden. Ten einde toch gemakkelijk bij de wieken te kunnen komen werd even onder het niveau waar ze beginnen een op schoren rustend balkon om de molen aangebracht. Zo'n balkon wordt stelling genoemd, waardoor de hoge molens, die ervan zijn voorzien bekend werden als stellingmolens.

Behalve de bijzondere *wipkorenmolen van Weesp* zijn ook de andere korenmolens en de houtzaagmolens van de Vechtstreek omgeven door een stelling. De houtzaagmolen van Weesp is het trouwens eveneens. Van de molens bij de Vecht bestonden twee of drie reeds in de 17e eeuw. Daarvan is de uit 1652 daterende Loenderveense molen waarschijnlijk de oudste. De jongste nog overgebleven molen domineert een oude noordelijke buitenwijk van de stad Utrecht, waar aan de Adelaarstraat de in 1913 gebouwde hoge ronde stellingkorenmolen Rijn en Zon staat. Maar weinig ouder is trouwens de uit 1911 daterende stellingkorenmolen De Ruiter benoorden Vreeland. Speciale aandacht verdient dat beneden Oud Zuilen bij de rechter Vechtoever twee molens in elkaars onmiddellijke nabijheid staan. Een ervan is de wippoldermolen Buitenweg. In 2016 werd die helaas door een brand geteisterd. Al snel zou echter worden besloten de molen in oude luister te herstellen. Wat ook zou gebeuren.

De steden, dorpen en buurtschappen

Verreweg de grootste plaats aan de Vecht is de oude stad Utrecht. Ze ligt echter slechts gedeeltelijk aan de rivier. Utrecht ontstond namelijk stroomafwaarts van de plek waar de Kromme Rijn ook het veenstroompje de Vecht als benedenloop was gaan benutten. Hierdoor werd het veenstroompje als het ware bevorderd tot een rivierarm van de Rijn-Maasdelta. De Vecht ging toen ook wat meer water afvoeren. Daarbij stroomde ze in de Romeinse Tijd met een wijde boog om het oostelijk en noordelijk deel van de oude stad heen. Intussen had de Kromme Rijn enkele markante bochten gecreëerd in het gebied waar de Romeinen hun Castellum Trajectum bouwden en later de Middeleeuwse kern van de stad Utrecht zou ontstaan.

Aan de bocht herinneren nog het bij de Twijnstraat gelegen meest zuidelijk deel van de Oude Gracht, (een deel van) de Kromme Nieuwe Gracht, de ligging van de zone tussen de Minrebroederstraat en het Oudkerkhof, het bochtig deel van de Oude Gracht bij het stadhuis, Bij het einde daarvan boog de Kromme Rijn tussen de Drift en Wijde Begijnestraat scherp naar links. Om vervolgens met name langs de Asch van Wijckkade een stroombedding te creëren.

Van die bedding maakte later mogelijk de Vecht gebruik. Die rivierarm ging er na verloop van tijd namelijk op ongeveer dezelfde plaats ook een meanderende bedding volgen. Een deel daarvan zou in de Middeleeuwen de noordgrens worden van de toen nog kleine stad Utrecht. Langs die grens ontstond eerst een afzonderlijke nederzetting waar de Jakobikerker kwam te staan. Bij de Asch van Wijckkade concentreerde de bebouwing er zich op een oeverwal waaraan de Korte en Lange Lauwerstraten ontstonden.

Het deel van de meander dat de stad Utrecht aan de noordkant begrenste werd al snel grotendeels gedempt. Aan de meander herinnert nog het deel van de Weerdsingel ten oosten van de Plompetorengracht.

Buiten de stadskern van Utrecht zou de Vechtmeander de latere stadsuitbreidingen lang overleven en werd het riviergedeelte bekend als de Otterstroom en Het Stroompje (bij den Doornboom). Dat gedeelte van de meander verdween pas in de eerste helft van de vorige eeuw, toen het gefaseerd ook werd gedempt. Aan het buiten de binnenstad van Utrecht gelegen deel van de Vechtmeander herinnert sindsdien nog slechts het tracé van de Otterstraat, die langs de waterloop werd aangelegd. Bovenstrooms van de meander bleef een andere Vechtarm tot op de dag van vandaag vrijwel overal behouden. Dat gedeelte werd op enkele antieke kaarten aangeduid als de Oude Vecht.

Begin deze eeuw kwam die Oude Vecht geheel binnen de Utrechtse bebouwing te liggen. In de oudere oostelijke buitenwijken van de stad zijn de Minstroom en sloot langs het Wilhelminapark delen van de rivierarm. Buiten het noordoostelijk deel van de stadskern bleven dat de sloot die de Alexander Numankade begeleidt, het smalle waterloopje langs en bij de intieme Snelliuskade en het korte flauwbochtige deel van het Zwarte Water.

Het Rijnwater dat bij Utrecht geen gebruik zou maken van de afvoermogelijkheden die de Vecht bood stroomde in westelijke richtingen naar de Noordzee. Dat gebeurde waarschijnlijk vanuit de naaste omgeving van de plek waar het stadhuis van Utrecht staat.

Ook de westelijke rivierarm van de Rijn ging in de omgeving van Utrecht sterk meanderen. Daarbij splitste hij zich na enkele kilometers in twee takken. De noordelijke viseerde het gebied van Vleuten, de zuidelijke dat van De Meern. Gebleken is dat de zuidelijke tak verreweg het belangrijkste was. De noordelijke riviertak werd later vervangen door de Vleutense Vaart en Wetering, de zuidelijke door de Leidsche Rijn.

Daarnaar zou ook het stadsdeel worden genoemd dat begin deze eeuw in de omgeving ervan ontstond. De wijzigingen van het natuurlijk afwateringspatroon door de mens vonden veelal reeds in de Vroege, Hoge of Late Middeleeuwen plaats. We denken dan behalve aan het graven van de grachten in de Utrechtse binnenstad bijvoorbeeld ook aan de vervanging van de Oude Rijn tussen het centrum van Utrecht en Harmelen door de overwegend kaarsrechte Leidsche Rijn. In het centrum van Utrecht zouden vrijwel alleen de stukjes Oude

Gracht bij de Twijnstraat en het stadhuis en de Kromme Nieuwe Gracht nog restanten zijn van de Kromme Rijn.

Met de vele kanalisaties werd beoogd de scheepvaartroutes te bekorten, bevaarbaarheid ervan te vergroten en laag gelegen gebieden beter te kunnen ontwateren. Door de vorming van de rivierafzettingen, periodieke ophogingen en afdamming van de Kromme Rijn bij Duurstede in 1122 werd het mogelijk de woningen en winkels langs de waterlopen van de Utrechtse binnenstad via kelders te bevoorraden en voor de kelders op veel plaatsen bovendien kaden te bouwen. Dat is dan ook op veel plaatsen gebeurd. Aldus ontstond een situatie die in Nederland zeldzaam is.

Utrecht heeft zich al vrij vroeg langs de Vecht uitgebreid. De naam Bemuurde Weerd van de er ontstane buurt getuigt daarvan. Er staat hier dan ook veel oude bebouwing.

Wat door stadsvernieuwingen thans overigens niet meer in die mate het geval is als enkele decennia geleden.

De overige plaatsen tussen Utrecht en de kust van de voormalige Zuiderzee ontstonden aan de Vecht van zuid naar noord onder meer de plaatsen Oud Zuilen, Maarssen, Breukelen, Nieuwersluis, Loenen, Vreeland, Overmeer, Nigtevecht, Weesp en Muiden. Bovendien liggen er langs de rivier nog buurtschappen Mijnden, Nieuwerhoek, Hinderdam, Uitermeer en De Horn. Van deze gehuchten vinden we Mijnden en Nieuwerhoek respectievelijk bij Nieuwersluis en Loenen en de andere drie tussen Nigtevecht en Weesp.

Niet aan de Vecht maar langs een -deels weer gedempt- kanaal, dat een nogal bochtig stuk van de rivier afsneed, ontstond Nederhorst den Berg. Het kanaal heette Nieuwe Vecht en het riviergedeelte, dat er destijds door werd afgesneden Oude Vecht.

In zekere zin is ook het stadje Vreeland geen plaats aan de Vecht. De kleine oude kern van de plaats ligt namelijk vrijwel geheel langs een gracht, die de twee uiteinden van een korte oostwaartse Vechtbocht verbindt. De situatie lijkt er dus enigermate op die in Nederhorst den Berg.

Even buiten Utrecht is Oud-Zuilen maar een kleine nederzetting. Er vlak bij werd de veel jongere woonwijk Zuilen tegen Utrecht aan gebouwd en later door die grote stad geannexeerd. Behalve het reeds hiervoor vermelde slot met bijna dezelfde naam verdient in Oud Zuilen onder meer het voormalige rechthuis [Swaenevecht](#) onze aandacht.

Veel groter dan Oud Zuilen werd het mede vanwege zijn ligging bij het Amsterdam-Rijnkanaal sterk verstedelijkt dorp Maarssen.

De oude kern ervan kan door de aanwezigheid van meest 18de-eeuwse grachtenhuizen langs de Vecht even aan Amsterdam of een andere oude Hollandse stad doen denken. Bouwkundig interessant is te Maarssen verder onder andere de laatgotische kruiskerk, waartoe een romaanse tufstenen toren behoort. Bij de kern van het dorp liggen onder meer de oude buitens Ten Bosch, Doornburgh, Goudestein, Vechtoever en Bolestein.

Het op de buitenplaats Goudestein gehuisveste

[Vechtstreekmuseum](#) heeft een lusvormige route beschreven door de architectonisch waardevolle delen van de Maarssense dorpskern. Langs die route zijn ook een aantal informatiepanelen geplaatst. Even buiten de route demonstreert de nog piepjonge woonbuurt De Kwekerij dat ook bebouwing van recente datum architectonisch kan boeien. Zeker als zo'n buurt ons aan klassieke stijlkenmerken doet denken. De naam van de buurt herinnert aan de enkele hectaren grote leliekwekerij die zich er in de bebouwde kom van Maarssen nog lang als een tuinbouwenclave handhaafde. De woonbuurt werd in 2014 voltooid. Kenmerkend voor de landelijk ogende buurt is dat er enkele typen woningen met elkaar afwisselen en de raampartijen daarvan grote overeenkomsten vertonen. Verder valt op dat alle woningen van de voormalige tuinbouwenclave zich met witte gevels presenteren.

Op het terrein van de Kwekerij werd overal voor wit gekozen omdat die kleur ook karakteristiek is voor de aangrenzende bebouwing langs de Vecht.

Een groot deel van de woningen werd om een plantsoen gesitueerd. In dat plantsoen wekt een halfringvormige smalle vijver de illusie het restant te zijn van het type gracht waarmee in de Middeleeuwen de ronde eilandjes van woontorens werden omgeven.

De inbreidingslocatie De Kwekerij ligt ten dele langs een tamelijk drukke weg. Ze werd daarvan echter gescheiden door een vrij hoge bakstenen muur. Die doet ons denken aan de stenen muren waarmee moestuinieren van oude

landgoederen werden omgeven.

Terwijl Maarssen de afgelopen decennia sterk groeide bleef Breukelen wat kleiner. Ook in dat Vechtdorp intrigeert de aanwezigheid van een kruiskerk. Ze is waarschijnlijk iets ouder dan die van Maarssen. De kerktoeren verving in 1705 een middeleeuwse voorganger, die enkele jaren eerder was ingestort. Opmerkelijk is dat vrijwel alle bebouwing van Breukelen westelijk van de Vecht staat. De buitenplaats Boom en Bosch huisvestte er lange tijd het bestuur van de gelijknamige voormalige gemeente. Aan de overzijde van de rivier inspireren ons bij de dorpskern onder andere de buitens Guntherstein, Kweekhoven en Groene Vecht. Noordelijk van Breukelen bleef Nieuwersluis nog kleiner.

Het ligt juist voorbij het grootste complex buitenplaatsbossen van de Vechtstreek. Weer wat groter is het dorp Loenen, dat zijn vroegere karakter niettemin goed heeft bewaard. Ook daar valt een eind-Middeleeuwse kruiskerk op. De waarschijnlijk omstreeks 1500 gebouwde toren van de kerk lijkt sterk op die van Eemnes-Buiten en Amerongen. Net als in Maarsen en Breukelen bepalen ook enkele buitenplaatsen het dorpsbeeld.

De kern van het kleine Vreeland vormt een rustiek harmonisch geheel, waar een aaneengesloten gevelwand van eenvoudige, deels witgepleisterde bebouwing, vaak tot overtuinen behorende beplantingen en een dubbele ophaalbrug tegenover het kleine buiten Schoonoord het beeld bepalen. De Nederlands Hervormde kerk van Vreeland werd in de 14e en 15e eeuw gebouwd, terwijl de toren ervan ouder is.

Anders dan Vreeland heeft Overmeer bouwkundig niet zoveel te bieden. In het wat verderop gelegen Nederhorst den Berg is behalve een reeds eerder genoemd fraai kasteel echter ook de op de natuurlijke heuvel van het dorp gebouwde kleine kerk de moeite van het bekijken waard. Het kerkje is van oorsprong romaans maar later verbouwd.

Te Nigtevecht geniet een in oorsprong laatgotische kerk gezelschap van een oudere, deels nog 13e-eeuwse toren. Het schip van de kerk werd in 1672 geteisterd door een brand, maar vervolgens herbouwd.

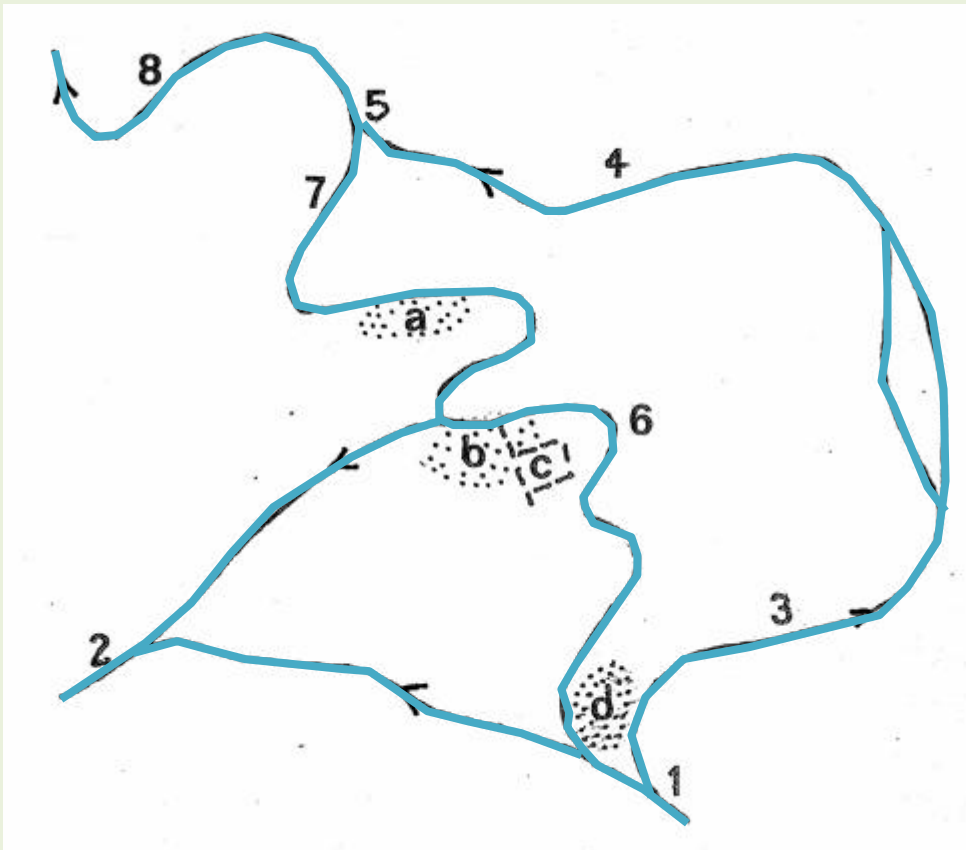

Het in 1311 voor het eerst als Wesopa genoemde Weesp is sedert 1355 een beveste stad, waar al vroeg allerlei vormen van nijverheid tot ontwikkeling kwamen. De aandacht verdienen hier onder meer de grote laatgotische kruiskerk met zijn door een slanke deels peervormige spits gekroonde romaanse toren, het 18e -eeuwse stadhuis en een dubbele ophaalbrug.

Muiden is een oude vissersplaats, die al in 1800 wordt genoemd en later garnizoensstad zou worden. Een van de weinige interessante bouwwerken van het stadje is de middeleeuwse kerk, die als meer godshuizen van de streek, uit een romaanse toren en een laatgotisch schip bestaat.

De rivierlopen van Utrecht omstreeks 1000

(o.a. volgens Marijke van Dinter 2017)

➡ (Waarschijnlijke) rivierloop (Kromme Rijn, Vecht en Oude Rijn)

Omgrachting voormalig Romeins castellum met de Dom- en Salvatorkerk

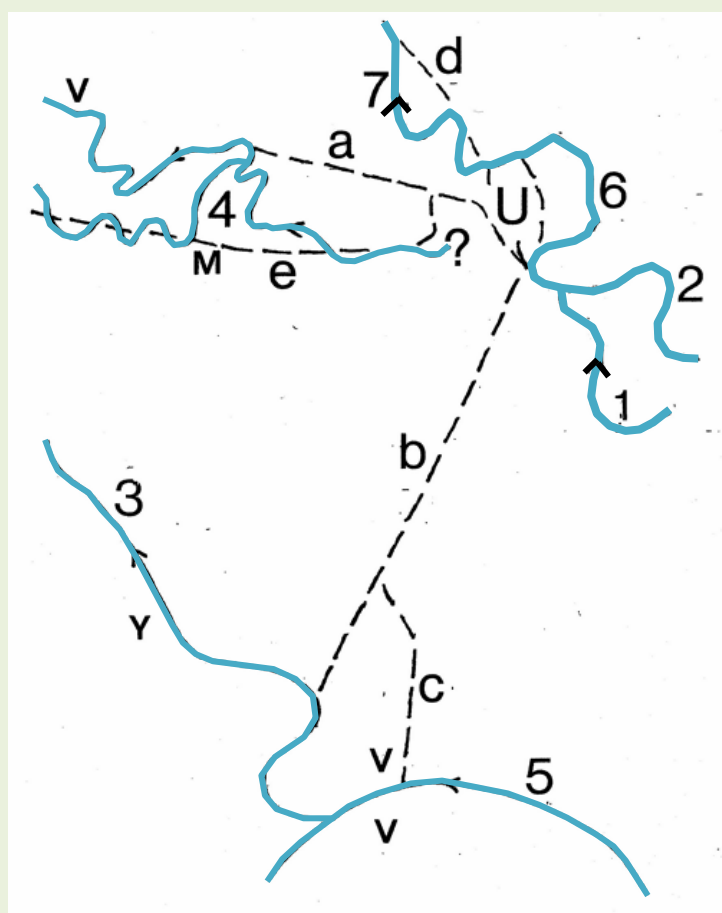
Nederzetting

1. Kromme Rijn, 2. Leidsche Rijn, 3. Minstroom, 4. Oude Vecht, 5. Zwarte Water,
6. Kromme Nieuwe Gracht, 7. Otterstroom, 8. Vecht.
- a. Zone met Lange Lauwersraat, Waterstraat en Jacobikerkerk,
- b. Handelsnederzetting Stathe met Buurkerk,
- c. Terrein voormalig Romeins castellum met Dom- en Salvatorkerk,
- d. Klaaskerk en omgeving.

De binnenstad van Utrecht ontstond door het uit- en aaneengroeien van drie op een oeverwal van de Kromme Rijn gelegen oude nederzettingen. Tijdens die ontwikkeling werden enkele delen van de Kromme Rijn vervangen door een gracht. Restanten van de natuurlijke Kromme Rijn zijn waarschijnlijk de bochtige delen van de Oude Gracht bij de Twijnstraat en het stadhuis, Kromme Nieuwe Gracht en Weerdsingel bij de Asch van Wijckkade. De Vecht was oorspronkelijk een zelfstandig veenstroompje. Later zou echter ook water van de Kromme Rijn de bedding ervan gaan volgen. Als gevolg hiervan heeft de Vecht tijdelijk ook vrij veel door die rivier aangevoerde bodemdeeltjes getransporteerd en afgezet. Later nam de bovenloop van de met de Kromme Rijn gefuseerde Vecht echter weer in betekenis af. Haar bedding bleef tot op heden echter vrijwel behouden. Delen ervan zijn de Tolsteegsingel tussen het Ledig Erf en de Nieuwe Gracht, Minstroom, sloten langs het Wilhelminapark, de Alexander Numan- en Snelliuskade en het Zwarte Water.

De Middeleeuwse kanaalverbindingen met de stad Utrecht

(o.a. volgens Marijke van Dinter 2017)

 Rivierloop
 Kanaal of stadsgracht

1. Wulvense Wetering,
2. Kromme Rijn,
3. Hollandse IJssel,
4. de tussen Utrecht en Harmelen tweetakkige natuurlijke Oude Rijn,
5. Lek,
6. Oude Vecht,
7. Vecht.

U Utrecht,
 M De Meern,
 V Vianen, (geheel onderaan), Vleuten (boven) of Vreeswijk,
 Y IJsselstein

- a. Vleutense Vaart (1122),
- b. Vaartse Rijn (12de eeuw),
- c. Nieuwe Vaart (1289),
- d. Nije Vecht (1339),
- e. gegraven Oude Rijn (ca 1381)

Het in betekenis afnemen van een rivierarm werd in de Middeleeuwen meestal na enige tijd gevolgd door een afdamming ervan. Zo'n ingreep leidde onder meer tot een plotselinge verdere afname van het debiet van de kwijnende rivierarm. Voor de scheepvaart werd het dan opportuun het gebruik van een andere rivierarm te bevorderen of mogelijk te maken. Na de afdamming van de Kromme Rijn in 1122 werden daarom al snel de Vleutense Vaart en Vaartse Rijn gegraven. De Vleutense Vaart bood de scheepvaart via de Oude Rijn betere perspectieven, terwijl door het graven van de Vaartse Rijn een verbinding ontstond met de Hollandse IJssel. Die zou in 1286 echter ook worden afgedamd. Waarom enkele jaren later vanuit de Vaartse Rijn een verbinding met de Lek werd gecreëerd. Vanuit Utrecht zijn enkele malen ook nieuwe kanaalverbindingen gegraven omdat de rivierarmen bij de stad nogal meanderden en gingen dichtslippen. Om die reden werden tussen Utrecht en Zuilen al in 1338 enkele meanders van de Vecht afgesneden. En zou de zuidelijke tak van de Oude Rijn vier decennia later ingrijpend worden gekanaliseerd. De na de Middeleeuwen bij Utrecht gegraven kanalen zijn niet op het kaartje aangegeven. Van die kanalen is de 17de-eeuwse Leidsche Vaart het oudst. Door het graven daarvan ontstond een rechtstreekse verbinding tussen het gebied van het huidige winkelcentrum Hoog Catharijne en het bij Park Oog in Al gelegen deel van de gekanaliseerde Oude Rijn, die nadien Leidsche Rijn werd genoemd. Respectievelijk in de 19de en vorige eeuw zouden aan de westkant van Utrecht nog het Merwedekanaal en Amsterdam-Rijnkanaal worden gegraven. Laatstgenoemd kanaal is voor het in de tweede helft van de vorige eeuw werd doorgetrokken naar de omgeving van Wijk bij Duurstede en Tiel even ten oosten van Vreeswijk met de Lek verbonden.

De levende natuur

Biologisch waardevolle loofbossen

Vooral door de aanwezigheid op de oeverwallen van planten- en vogelsoortenrijke oude loofbossen kan de Vechtstreek plaatselijk ook een grote biologische betekenis worden toegekend. Die betekenis wordt nog verhoogd door de omstandigheid, dat de totale oppervlakte met soortenrijk loofbos begroeide oeverwallen in ons land en West Europa zeer klein is.

In de hoofdzakelijk tot een groot aantal kleine buitenplaatsen behorende loofbossen kunnen zowel wilgen en populieren als essen, iepen, eiken en beuken domineren. De snelheid waarmee de plantenresten er worden omgezet in humus kan nogal uiteenlopen. Ze houdt onder meer verband met de verteerbaarheid van het afgefallen blad. Het blad van wilgen en populieren vergaat snel, dat van eiken en beuken veel langzamer. Behalve door de aard van het afgefallen blad wordt het tempo van de humusvorming beïnvloed door de hoeveelheid licht die op de bodem valt en de voedselrijkdom en vochtigheidstoestand van de ondergrond. In een droog, voedselarm en donker bosmilieu gaat de humificatie langzaam, elders sneller. Het tempo waarin de plantenresten worden gehumificeerd blijkt van grote invloed op de samenstelling van de kruidenflora. Zo vinden wij waar een snelle humificatie mogelijk is veel brandnetels en kleeftkruid, terwijl elders andere, voor een deel minder algemene soorten optreden.

Op een enigszins zandige ondergrond, die vochtig en kalkrijk is, kregen de houtopstanden nogal eens het karakter van een essen-iepenbos. Dit zeldzame vegetatietype kenmerkt zich onder andere door de aanwezigheid van fluitenkruid, look zonder look, robertskruid, dagkoekoeksbloem en grote keverorchis. Behalve door zijn zeldzaamheid is het essen-iepenbos belangrijk doordat er vele bijzondere soorten paddenstoelen kunnen voorkomen. In het bos van de tussen Breukelen en Nieuwersluis gelegen buitenplaats Over Holland wordt essen-iepenbos geëxploiteerd als hakhout.

Dat de oude loofbossen zoveel vogelsoorten gunstige levensomstandigheden bieden houdt onder meer verband met hun gevarieerde samenstelling, dichte ondergroei en talrijke natuurlijke nestholten. Bovendien kan met name in niet voor het publiek opengestelde bossen rust een belangrijke rol spelen. Verder blijkt ook de aanwezigheid van – voor de voedselvoorziening belangrijk – agrarisch cultuurland bij de houtopstanden van grote positieve invloed op de vogelrijkdom.

Min of meer karakteristiek voor de oude loofbossen zijn de *wielewaal* en zwartkoptuinfluiters, terwijl andere zangvogelsoorten er hun hoogste dichtheden bereiken.

Vogelsoorten, die in de bosrijke delen van de Vechtstreek naar verhouding (vrij) veel kunnen worden gehoord of gezien zijn de grote bonte specht, winterkoning, zanglijster, merel, roodborst, braamsluiper, fitis, grauwe vliegenvanger, koolmees, pimpelmees, staartmees, boomklever, boomkruiper en vink.

De buitenplaats Over Holland kwam in handen van de stichting Het Utrechts Landschap, terwijl aan de andere zijde van de Vecht een deel van de polder Mijnden, die een belangrijk weidevogelgebied is, staatsnatuurreservaat werd.

Samenvatting

De Utrechts-Noord Hollandse Vecht was oorspronkelijk een veenstroompje. Pas later zou het riviertje water van de Kromme Rijn afvoeren en langs een deel van haar bedding oeverwallen vormen. Verder stroomafwaarts was dat echter nauwelijks het geval. Daar leverde de aan getijden onderhevige Zuiderzee bij vloed echter kleiig materiaal. Waar dat ook over de omgeving van de Vecht werd uitgespreid ontstonden kwelders en kreekjes, waaraan her en der nog bochtige sloten herinneren.

De geowaarden van de Vechtstreek houden vooral verband met haar ligging op de overgang van het gebied waar de grote rivieren een uitgestrekte aaneengesloten oppervlakte geregeld met zand en klei overdekten, naar het (noord)westelijk daarvan gelegen areaal waar veenvorming intussen de belangrijkste geologische rol speelde en de sedimentatie door de grote rivieren op de meeste plaatsen van slechts weinig betekenis was.

Speciale vermelding verdienen daarbij:

- de in het landschap plaatselijk nog vrij goed zichtbare rug tussen Loenen en Loenersloot, die ons demonstreert dat de Vecht eens in verbinding stond met de Kromme Angstel.
- de kreekrestanten, die ons tonen dat de Vechtstreek noordelijk van Vreeland de invloed van getijden onderging.
- de in het oosten van de polder Baambrugge juist boven het veen en de jongere afzettingen uitstekende kruin van een oud rivierduin.

Interessant bleek ook dat de geschetste geodiversiteit nog duidelijk wordt weerspiegeld door het bodemgebruik. Daarbij denken wij onder meer aan de situering van de vroeger talrijker Middeleeuwse kastelen op de plekken met een stevige bodem. Vooral cultuurhistorisch is van belang dat enkele van de burchten nog veel van hun Middeleeuwse kenmerken behielden. Het Muider slot en Slot Zuylen zijn hiervan duidelijke voorbeelden. Zeer bijzonder is dat na de Middeleeuwen vooral in de 17de en 18de eeuw veel buitens op de oeverwallen werden gesticht en hun latere karakteristieke kenmerken nog voor een belangrijk deel goed herkenbaar bleven. Een dergelijke dichtheid van herkenbaar gebleven buitens wordt in ons land nergens anders over zo'n grote lengte op rivieroeverwallen aangetroffen.

Vanwege haar ligging bij een brede inundeerbare zone werd de streek cultuurhistorisch ook in militair opzicht van belang, waardoor ze deel zou gaan uitmaken van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hiervan getuigen onder meer nog (delen van) de vestinggordels die de stadjes Muiden en Weesp beschermden.

In de buitengebieden doen dat (restanten van) verscheidene forten.

In de stadjes en dorpen zijn middeleeuwse kerkgebouwen nog markante blikvangers.

In de Vechtstreek staan nog vrij veel antieke windmolens. Het zijn voornamelijk polder- en korenmolens. In Weesp bleef echter nog een houtzaagmolen uit 1694 behouden.

Het oudst is waarschijnlijk de van 1652 daterende Loenderveense poldermolen.

Biologisch waardevolle plekken van de streek zijn met name de oude loofbossen van de buitens en sommige voormalige forten.

Enige literatuur

- * Roland Blijdenstijn, Tastbare Tijd. Cultuurhistorische Atlas van de Provincie Utrecht. Utrecht 2005.
- * Hans en Jan Brand, red. De Hollandse Waterlinie Tweede druk, 1986. Utrecht/Antwerpen/Asperen.
- * A. A. Brombacher en W. Hoogendoorn, Aardkundige waarden in de provincie Utrecht. Provincie Utrecht. Utrecht 1997.
- * Renger de Bruin, René de Kam en Kaj van Vliet, Utrechts verleden in vogelvlucht. Utrecht 2017.
- * Marijke Donkersloot - de Vrij, De Vechtstreek. Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap. Weesp 1985.
- * Dr. R. van Luttervelt, De buitenplaatsen aan de Vecht, Lochem 1980.
- * Hans Renes, Historische Atlas van de stad Utrecht. Nijmegen 2005.
- * Tijdschrift tussen Vecht en Eem. Kwartaalblad van de gelijknamige stichting, in het kader waarvan een groot aantal lokale en regionale organisaties samenwerken.
- * H. Uden Masman, De Vechtstreek. Zesde druk. Amstelveen-Amsterdam 1963.
- * Weijs, Wim e.a, Natuur en landschap van de Vechtstreek. Stichting KNNV Uitgeverij, Zeist 2011.